

ŞEHİRDEN KENTE: KÜRESELLEŞME VE SOSYAL DEĞİŞİM*

Müslüm BOTAN**

ÖZET

Modernleşme ve sonrasında küreselleşme sürecinin etkisiyle kültürler, sosyal ilişkiler, inanç ve ona bağlı değerler, hukuk, ekonomi, mekânsal kimlik gibi bir kaçını zikredebileceğimiz hususlarda çözümler başlamakta ve beraberinde dönüşümler yaşanmaktadır. Bu çözümler toplumların bütün dinamiklerinde eş zamanlı gerçekleşmesi yönüyle buna yaşamsal başkalaşım da diyebiliriz. Bu bakımdan modernleşme veya küreselleşme toplumsal zeminde cereyan eder; şehir ve kentleri merkez edinerek dolaşım ağı kurar.

Modernleşme, bu süreçte etki bakımında bir ön safhayı icra etse de hızlı dönüşümün arka planında küreselleşmeyi görmekteyiz. Esasında küreselleşme veya modernleşmeyi herhangi bir konu bağlamında ele aldığımızda, mutlak manada şehre/kente temas etmek durumundayız. Bu nedenle konunun bütünlüğü açısından şehir ve kenti, küreselleşme etkisi altında irdelemek isabetli olacaktır. Şehir ve kentten kastımız ise çok katmanlı bir muhteva içermektedir. Sosyal hayat, kültür, sanat, ekonomi, hukuk, siyaset gibi yaşamın her alanını kapsayan, dolayısıyla insanı çepeçevre saran bir olgudan söz etmekteyiz. Ancak burada öncelikle Kent ve Şehir ayrımını yapma ihtiyacının altını çizmek gerekmektedir. Şehir pratiği ile kent pratiği arasında farklılıklar hakikat niteliği taşıırken, bu farklılıkları göz ardı etmek, konunun çözümlenmesini zorlaştıracaktır. Şehir, tanım ve muhtevasıyla kentten ayrılmaktadır çünkü. Bununla beraber, küreselleşme sürecinde şehirler özgünlüklerini kaybederek kentleşmeye başlar ve kent bir veçhiyle, şehrin dönüşümüyle nihai sonuç olarak vücut bulur. Bu anlamda şehrin küreselleşmeye maruz kalmasıyla eşzamanlı olarak kentleşme başlamaktadır.

* Bu metin, SDAM tarafından, 11-13 Ağustos 2017 tarihleri arasında düzenlenen “*Küreselleşmenin Boyutları ve Dinamikleri*” temalı Akademik Toplantı’da sunulmuştur.

** Mimar, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi, muslumbotan@gmail.com

GİRİŞ

Küreselleşme, dünyayı çok katmanlı ve geniş yelpazede etkileyen ve bu yüzden son zamanlarda üzerinde sıkça tartışılan bir kavramdır. Fikirsal bağlamda hakkında farklı tanımlamalar ve yaklaşımlar görmek mümkün olmakla beraber, küreselleşmeyi ele almak demek bir açıdan kente ve şehre temas etmek demektir. Çünkü bu meselenin varlık zemini kentler ve şehirlerdir. Küreselleşmeden kastımız bir etkileşim ise eğer, bunun toplumlarca icra edildiği gerçeğini de ifade etmemiz gerekecektir. Toplumlar ise kent/şehir sathında varlık bulduğu için, bu meselede merkezi bir yer teşkil eden şehir ve kenti küreselleşmeyle beraber zikretmek kaçınılmaz olmaktadır.

Konuyla ilintili olarak ‘küreselleşme-şehir’ veya ‘küreselleşme-kent’ gibi başlıklar literatürde karşımıza çıkmaktadır. Kent ve şehir kavramsal olarak çoğunlukla anlamdaş olarak kabul edilir ve metinlere de bu şekilde yansıtılır. Ancak pratik gerçeklikleri/yansımaları açısından ikisinin ayrı şeyler olduğu gerçeğini vazetmemiz gerekmektedir. Mekânın, fiziksel olarak vücut bulma sürecinde kültür, inanç ve ona bağlı değerlerden şekil aldığı gerçeği göz ardı edilmeden aralarındaki bütünsellik nazar-ı dikkate alındığında bu gerçeklik daha net görülebilir.

Esasında küreselleşmeden önce meydana gelen modernleşme süreci de çok yönlü bir değişimin adı olmuştur. Ancak modernleşme etkisi, küreselleşme etkisinden muayyen farklılıklar içermektedir. Modernleşmeyi kontrollü bir etkime olarak ele almak mümkündür. Daha çok devlet mekanizması tarafından batı üzerinden ithal edilip, yine devlet mekanizması eliyle vücut bulan bir süreç olarak algılamak mümkündür. Bu açıdan bakıldığında modernleşmede tayin edici bir tavır görürüz. Özellikle 20. yüzyıl başlarından itibaren modernleşmenin öngörülere ve “getirileri” tüm coğrafyalara “ilham” kaynağı ve şehirlere bir takım müdahalelerin muharrik gücü olmuş olsa da 20. yüzyılın son çeyreğine kadar, özellikle doğu ülkelerinde, şehirler organizma yönüyle kendi karakterlerini büyük oranda muhafaza edebilmişlerdir. Ancak son çeyrekte küreselleşmenin etkisini göstermesi ve tabiatı itibariyle indirgemeci bir yaklaşım sergilemeden, kendi gerçekliğini küresel dünyaya -zamana yayılmış- akışkan bir yöntemle sunması sonucunda çok katmanlı şehir olgusu hızlı bir dönüşüm yaşamıştır. Bu veçhiyle bakıldığında, modernleşmenin somut müdahalelerine karşılık küreselleşme zamana yayılmış bir dönüşüme karşılık gelmektedir.

Modernleşmenin etki alanını az da olsa tanımladıktan sonra, bu analizimizde irdelemek istenilen konu, küreselleşmenin şehir üzerindeki dönüştürücü etkileri ve nihayetindeki

sonuçlarıdır. Küreselleşmenin etki alanı ve sonuçları üzerinde durarak bir etkileyen bir de etkilenen unsur vurgusu yapılacaktır. Yani bir veçhiyle meseleye dair şu gerçeklik de ortaya konulmaya çalışılacaktır: Küreselleşmeyi bir akım (etkileyen) olarak kabul edersek eğer, küreselleşmenin etki ettiği zemin şehirdir; bu etkileşimin nihayetinde ortaya çıkan ürün ise kenttir. Şehrin varlığının yanı sıra, küreselleşmenin şehre temas ettiği yerlerde bu gerçeklikten bahsetmek mümkündür.

Bu metinde öncelikli olarak şehir kavramı incelenecektir. Şehrin kavramsal tanımını yapmaya, şehri sosyo-kültürel ve ekonomik yönden ele almaya ve fiziksel/metafiziksel açıdan karşılığını bulmaya çalışacağız. Akabinde şehir için mevzubahis edilen gerçeklerin kent ölçeğinde nasıl zemin bulduğu veya daha doğru bir ifadeyle zemin bulup bulmadığını tartışacağız. Bu iki kavramın hangi dinamiklerden ötürü ayrıştığını irdelleyeceğiz. Akabinde küreselleşmenin bu iki kentle olan ilişkisini, bir nevi ikisi arasında kurduğu denklemi çözmeye çalışacağız.

Şehir: Çevre, Mahalle, Cemaat, Adalet, Güzellik

İnsanın yaratılış tarihi aynı zamanda din ve inancın da tarihi sayılır. İnsan, yaratılış gayesini araştırmak ve dünya sathı üzerinde bulunduğu yeri yorumlamak üzere çevre ile münasebet halinde olur. Kendisine verilmiş olan bu irade ve akıl sayesinde insan, çevreye ve mekâna müdahale etme kudretini elde ederek bu eylemde tasarruf hakkı elde etmiştir. Bu tasarruf hakkından hareketle insan, yaratılışından bugüne kadar yaşadığı çevreye müdahale etmiş, şekil vermiş; mekân olgusunu geliştirmiş, mekânla kültürel ve inançsal bağlarla kültürel bir ilişki kuragelmıştır.

İslâm/tasavvuf doktrinine göre insanı, ruhsal gelişimindeki en önemli adım olan sorumluluk şuuruna sevk eden şey, kendisinin ve çevresinin farkında olma yeteneğine sahip olma yetisidir. Bu varlık bilinci ve bunun sonucunda ortaya çıkan sorumluluk, İslâm sanatının bütün dönemlerinde biçimsel unsurları ve berraklığı tayin eden motive edici kaynak olmuştur.¹ ‘İnsan, çevreyi fark eden tek canlı olduğu, çevrenin sorumluluğunu yüklediği ve çevreyi yeniden şekillendirme ve koruma imkânına eriştiği için Allah’ın dünyadaki halifesi haline geliyor. Çevresini yorumlarken, ona aynı zamanda ihtiyaçları doğrultusunda şekil

¹ Turgut CANSEVER: **İslâm’da Şehir ve Mimari**, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 58.

verir... Seyredilenin değil yaşananın, bilfiil hayatın idraki ve güzelliği için gerekli çevrenin oluşturulması...”²

İnsanın çevreye verdiği en somut şekil, şüphesiz ki barınma ihtiyacı ve inanca bağlı olarak mahremiyeti sağlamak üzere inşa edeceği evler ve evlerin bir araya gelmesi sonucu meydana gelen doku, yani şehirdir. Kavramsal mana vermek üzere şehre dair birkaç tanımlama karşımıza çıkar; Aristoteles şehri, “soylu bir amaç için ortak yaşam” olarak nitelendirir. Bu tanımı açıklar mahiyette Ahmet Hamdi Tanpınar, “Şehir, bir terbiyenin ve zevkin etrafında teşekkül eden müşterek bir hayattır.”³ der. Cansever’in ifadesiyle, “Şehir, insanın, hayatını düzenlemek üzere meydana getirdiği en önemli, en büyük fiziki ürün ve insan hayatını yönelten, çevreleyen yapıdır. Bu yapıya biçim veren tercihleri ise insanlar ve toplumlar, inançlarından, dinlerinden hareket ederek belirlerler. Şehir, toplumsal hayata, insanlar arası ilişkilere biçim veren, sosyal mesafelerin en aza indiği, bu ilişkilerin en büyük yoğunluk kazandığı yerdir.”⁴

Turgut Cansever şehir kavramını iki saç ayağı üzerine kurar, “Şehri, iki yönüyle algılamak mümkündür. Biri hâkim iradenin görünür olmaması, ikincisi kendiliğinden oluşmuş bir güzellik olması.”⁵ Kendiliğinden oluşmasının temelinde şehrin kurulmasında tüm fertlerin görev alması yatmaktadır. Ön planlamalarla şekillenmez şehir, ihtiyaçlar -ve gerek toplumsal gerekse ferdi- hassasiyetler ön koşuldur burada. Tabii doğal şekillendirmeyi sağlayan önemli faktörler söz konusudur. Sözelimi güneş, rüzgâr, topoğrafya, gölge, yeşillik, komşuluk, mabet, mezarlık vs. gibi faktörler şehrin şekillenme sürecinde asli unsurlardır. Dolayısıyla doğal bir yapılanma olarak şekillendiğini ifade ettiğimiz şehir, esasında ihtiyaçlar ve güzellikler bağlamında çok boyutlu bir yaklaşımla kurgulanmaktadır. Ama bununla beraber şehir meydana getiren, ona süreklilik ve derin kültür aşıl原因 ana faktörler, ilim ve irfan, yani bu ikisinin birlikte var olmasıdır. Bütün şehirlerin ruhunda irfanın getirdiği ince ruhu görmek mümkündür. Esasında şehri geliştiren ve onun devamlılığını sağlayan, ona kültürel zenginlik katanlar, irfanla mücessem insanlar ve bu insanlardan müteşekkil teşkilatlardır. İlimle irfanı aynı potada eriten bu gönül yolcuları insanlığı bir bütün olarak kucaklayabilmiş, onlarla yaşadıkları mekânları paylaşmakla kalmamış şehre hizmet noktasında inançsal farklılıkları zenginliğe çevirebilmişlerdir. Bu yönüyle ‘bir arada yaşama sanatı’nı icra etmişlerdir.

² Turgut CANSEVER, **a.g.e.**, s.97.

³ Sinan GENİM: “Osmanlı Devletinde Kent Kavramı”, **Doğu Batı Dergisi**, Doğu Batı Yayınları, Sayı 68, 2014, s.55.

⁴ Turgut CANSEVER, **a.g.e.**, s.97.

⁵ Turgut CANSEVER: **Kubbeyi Yere Koymamak**, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s.113.

Buradaki temel gerçeklik ince ruhtur. Zira şehre güzellik ve yaşanabilirlik noktasında değer katan sanat ve estetik olgusu da bu ruhtan ileri gelir.

Bunun yanı sıra pratikte şehrin inşasında toplumsal katılım vardır. Şehrin en temel farklarından biri budur. Şöyle ki şehir mahalleden mürekkeptir.⁶ Halkın mukim olduğu bir mahaldir burası; mukim olma olgusu, mahallenin temel bileşenidir.⁷ Mahalle cemaatten teşekkül eder ve cemaat mahallenin gerek mekânsal gerekse sosyal olarak inşa edilmesinde, geliştirilmesinde ve devlet mekanizmasının alt birimi olarak adaletin ayakta kalmasında temel görevi üstlenir. Her ferdin yaşamsal hakları mahalle cemaati bünyesinde mahfuzdur.

Komşuluk ve komşu hakkının muhafazası, mahalleyi yaşanabilir ve dinamik bir yapıya sahip kılan, derin ve kalıcı bir ruh veren temel bileşenlerdir. “Komşuluk belirli bir coğrafi çevre içinde birbirini ziyaret eden, şahsen ve ismen tanıyan, karşılıklı yardımlaşan, ödünç alan ve ödünç veren, birbirinin aletlerini ve malzemelerini kullanabilen, sıkı sosyal ilişkiler kurmuş olan, sayı bakımından çok fazla olmayan ailelerden kurulu küçük, yerel yapıdır.”⁸ Şehir büyük ölçekte, mahalle ise küçük ölçekte yerel bir yapılanmadır, çünkü her mahalle veya şehir öncelikle bulunduğu yerin kültürel ve tarihsel değerlerinden vücut bulur. Geleneksel İslâm şehirlerinde kurgusal ve organizasyon ortaklığı olmakla beraber her bölgede ve ülkede mutlak manada yerelin izlerine, yani şehirlerin özgünlüğüne rastlanır. Bu olgu, şehrin temelini oluşturan kültür ve mekânsal olarak onu var kılan yerel malzemedir. Doğu Anadolu şehirlerinden Avrupa’da kurulan şehirlere, Arap şehir planından Endülüs şehir planına kadar birçok yönüyle ortak şehir organizmaları karşımıza çıkar. Coğrafyanın ikliminden, topoğrafyasından ve kültürel girdilerinden şekil alsada bu şehirlerin mayasını inanç, inançla beraber ahlak, tevazu, yardımlaşma gibi değerler oluşturur.

Şehir, yapılanmasını tamamladıkça güzel ve estetik olana karşılık gelir. ‘Kemalat detaylarda gizlidir’ düsturunca yaşamın ve mekânın bütün detaylarına şekil veren bu organizmayı, nihayetinde medeniyetin tecessüm ettiği yer olarak algılamak mümkündür. Bununla beraber, “küçük olan güzeldir” kaidesi gereğince, şehrin mekânsal inşası insan ölçeğinde gerçekleşir. Şehir, insanın çevreyle ve tabiatla ilişki kurma birimi ve onun kontrolünde olan bir yapıdır. Canlılık boyutlarını aşmaz ve orantısız büyümeye rıza göstermez. Varlık ölçeğinde olma hali bu yönüyle şehrin karakteristik özelliğidir. Sokaklar,

⁶ Lütfi BERGEN, **Kenti Durduran Şehir**, MG V Yayınları, Ankara 2016, s. 91.

⁷ Suraiya FAROQHÍ: **Orta Halli Osmanlılar**, Hamit Çalışkan (çev.), T. İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009. (Aktaran: Köksal Alver: **Mahalle -Mahallenin Toplumsal ve Mekânsal Portresi-**, Hece Yayınları, Ankara 2013, s.19.)

⁸ Köksal ALVER: **Mahalle -Mahallenin Toplumsal ve Mekânsal Portresi-**, Hece Yayınları, Ankara 2013.

yürüyerek güzellikleri keşfetmek içindir. Şehir, kır yaşamına karşılık gelmemekle beraber şehirli, gökyüzünü ve yıldızları seyredebilir, yanı sıra toprakla bağ kurup yeşille bir yaşamına doğallık katabilir.

Şehir ile Kent'in Ayrışması

Kent/kentleşme veya küreselleşme başlıkları altında vazedilen/yazılan metinlerin genelinde şehir ile kent ayrımı yapılmaksızın şehir yerine kent, kent yerine şehir kullanılabilir. Ancak özellikle son zamanlarda birçok akademisyen ve bu konuya ilgi alaka duyan birçok yazar tarafından kent-şehir ayrımı yapılmaktadır. Birkaç makalesinde bu meseleye vurgu yapan Ali Bulaç, 'şehir' olgusuna batıda rastlamanın oldukça güçleştiğini ifade eder. Doğu-Batı ayrımı yapmayı uygun görmemekle birlikte, kent ve şehir dediğimizde kaçınılmaz olarak bu ayırımına gidilmektedir. Nitekim kent deyince batının kültürü, içtimai ve iktisadi altyapısı akla gelmelidir. Tabi yazının devamında da yer bulacağı şekliyle modernleşmeyle birlikte ve hassaten küreselleşmeyle beraber kente rastlamak için batıya uzanmaya gerek kalmamaktadır. Zira modernleşmeye rağmen özgünlüğünü ve yerelliğini büyük oranda muhafaza eden şehirler, son 30 yıldır küreselleşmenin etkisiyle kentleşmeye başladılar.

Kent, şehrin aksine merkezine bireyi, sınıfsal farklılıkları, ekonomik rekabeti yani sermayeyi alır. Batı kentinin, bu cihetiyle burjuvalar tarafından kurulmuş sözleşme toplumları olduğunu ifade eder Bergen⁹. Buna ortaçağ batı kentlerinde de rastlanmaktadır. Kent bu yönüyle insan merkezli gelişme göstermez. Sınıfsal rekabetle birlikte, bireysel başarıları sergileme zeminidir burası. İnşa edilen hastane, fabrika, alışveriş merkezleri, köprüler, stadyumlar, hava alanları, ofis binaları vs. etrafımızda müşahede ettiğimiz tüm yapılar kentin insana verdiği sonsuz yaptırım gücünü ortaya koymaktadır. Kentte yapılacak herhangi bir mekân/yapı veya yapılacak bir müdahale sırasında, o yörede veya civarda yaşayan insanların olumsuz etkilenme noktasında vicdanlarda kaygıya yer verilmez. Bu açıdan söz gelimi yapılacak bir köprü veya bir yeraltı/yerüstü treni ağı, görünürde bir hizmet ve altyapı çalışması olarak kabul görse de aslında birçok açıdan başka olumsuzluklar barındırmaktadır.

Kent ile şehir arasında bir organizasyon, bir planlama farklılığı mevcuttur. Cemaat tarafından yani mahalleli tarafından kurulması hasebiyle şehirde homojen bir katılım vardır.

⁹ Lütfi BERGEN, **a.g.e.**, s. 52.

Bu katılım sayesinde inanç ve sınıfsal farklılıklar mevzubahis edilmeden mahalle, birlikte yaşam zeminini teşkil edebilmektedir. Şehir, mahallenin yani cemaatin ortak iradesiyle planlanıp imar edilirken, kentte durum bunun tersidir. Kente şeklini ve rengini veren kişi planlamacıdır. Kentin planı yani dokusu masa üstünde şekillenir. Toplumun bu planlamaya katılımı ve katkısı olmaz. İndirgemeci ve tayin edici bir tavır söz konusudur. Buradaki hassas farkı Türkiye/Bursa örneğinde ortaya koyan bir geçiş dönemini Turgut Cansever babasından şöyle aktarıyor: “1928 yılında, İçişleri Bakanlığı’nın yetki yasasıyla birlikte Belediyeler Yasası da çıkıyor. Babama gelen ihtiyarlar derlermiş ki; ‘Efendim, muhtarı biz tayin edip biz azletmezsek, parasını biz vermezsek işimizi nasıl yaptırırız? Sokak bakıcısının parası bizim tarafımızdan verilmezse halimiz nice olur? Efendim, bu insanların parasını bizim vermemizde ne kötülük var ki hükümetimiz bu yetkiyi bizim elimizden alıyor. Ne kötülük var ki bizi mahallemizi takip etmekten alıkoyuyor? Sonra efendim, mahalleli, şehirli, şehrine, mahallesine bakmazsa, ilgilenmezse şehirlerimizin geleceği ne olur?’ diyerek ağlarlarmış.”¹⁰ Mahalle ve sosyal ilişkiler yönüyle kent, daha çok yalnızlığı, bir diğeriyle muhatap olmadan yaşamayı öngören bir organizasyon biçimidir. Şehirlileri bir arada tutan manevi kuvvetleri kent zemininde görmek mümkün değildir. Şehir, iradenin söz sahibi olduğu, ihtiyaçlar gerekli gördükçe değişebilen bir yaşam olanağı sunarken kent standartların hâkim olduğu bir yaşamı uygun görür.

Küreselleşme: Kentleşen Şehirler

Küreselleşme genel olarak, dünyanın çok boyutlu olarak küçülmesi ve ortak bir yer olarak algılanması şeklinde tanımlanır.¹¹ “Ulaşılabilirlik, aktarılabilirlik ve iletilebilirlik”¹² gibi kabiliyetlerin artmasıyla birlikte zaman ve mekânın sıkışması¹³ şeklinde de ifade bulunmaktadır. Genel tanımların yanı sıra kentsel bağlamda spesifik bir yaklaşım sergilenecekse eğer, kent kavramının evrensel bir boyut kazanması, kentlerin yerelliğini kaybetmesi; bir diğer ifadeyle yerelliğin küresele boyun eğmesidir diyebiliriz. Küreselleşme çok boyutlu bir etkileşimdir. Etki ettiği en mühim boyut şüphesiz ki kültürdür. Kültür ve şehir birlikteliğinden ötürü, kültür etkilendiğinde şehir de doğrudan etkilenmektedir. Yerelliğin küresel etkiye maruz kalması demek bir açıdan kültür boyutunun ehemmiyet kazanması demektir. Buna

¹⁰ Turgut CANSEVER: **İstanbulu Anlamak**, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s.127-128

¹¹ Rana A. ASLANOĞLU: **Kent, Kimlik ve Küreselleşme**, Ezgi Kitabevi, Bursa 2000, s.128.

¹² Özkan AÇIKGÖZ: “Küreselleşme, Şehir ve Küreselleşmenin Bir Boyutu Olarak Habitat Toplantıları”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2006. s. 104

¹³ David HARWEY: **Umut Mekânları**, Metis Yayınları, İstanbul 2006, s. 88.

binaen yerelliğin küresel etkileşimin baskısıyla çözülmeye uğraması, kültür adı altında toplanan tüm birikimlerin de çözülmesi anlamına gelir. Küreselleşme çok boyutlu bir 'etkileyen' iken, kültür ise çok boyutlu bir etkileneendir. Zira kültür, muhtevası yönüyle bilgi, inanç, değerler, kurallar, örf ve adetler ve toplumsal yönüyle insanın sonradan kazandığı tecrübe ve alışkanlıkların tümü olarak ifade bulmaktadır. Dolayısıyla kültür dediğimiz şeyin bir nevi şehir yaşantısında (buna yerel yaşantı da diyebiliriz) cereyan eden eylemlerin bütünü olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.¹⁴ Yanı sıra kültür "doğanın karşıtı"¹⁵ olması hasebiyle şehirselleşen bir zemine oturmaktadır. Böyle bir olgudan hareketle, küreselleşmenin şehir zemininde etkilediği önemli unsurlardan biridir kültür.

David Harvey'e göre küreselleşme, zamanın sıkışması anlamına gelmektedir. Zamanın sıkışmasını iki boyutlu algılamak mümkündür. Bir yönüyle küreselleşmeye olumlu bir tanım olurken, bir yönüyle de küreselleşmeye zıt bir anlam ihtiva etmektedir. Yani küresel ortak bir 'an'a karşılık gelmesi açısından sıkışan zamanı ihtiva ederken, buna mukabil tarihsel ve kültürel derinliğe sahip bir mekân içine dolan geçmiş zamanı bertaraf etmesi, geçmişten bugüne sıkışan zamanın, bir başka deyişle biriken anıların yok olmasına karşılık gelmektedir. Mekân ve varlık birlikte var olmuştur. Varlık mekânı şekillendirirken aynı zamanda mekânla ünsiyet kurar onunla yaşar. Mekânla yaşadıkça mekâna kendi rengini vermeye devam eder. Verdiği renk toplumun tamamen kendi kültür ve ananesine karşılık gelir. Mekânda dolan zaman demek bu açıdan müktesebata karşılık gelmektedir. Mekâna dolan zamanla beraber oluşan bilgi birikim temelde bir kimlik kazanır ki bu kimlik kendiliğinden oluşan kültürel bir niteliği taşır. Her toplum bulunduğu mekân üzerinde bu süreci bizatihi kendisi yaşadığı için mekân yerel birer kimlik kazanır. Şehir zemininde bu olgu somut veriler olarak karşımıza çıkar. Ancak küreselleşmeye maruz kalan şehirlerde zaman ve anıların doldurduğu mekânlar çözüldükçe şehir mekânsal kimliğini kaybetmeye başlar.

Bu açıdan bakıldığında küreselleşme, şehirleri şekilsel olarak standartlaştırır. Kentleşen şehirlerde yapaylık artar. Birçok boyuttan etkisini gösterir yapaylık: sosyo-kültürel yapaylık, estetik yapaylık, mesleki yapaylık ve kenti şekillendiren malzeme yapaylığı kentleşmenin bariz sonuçlardandır. Küresel dünyayla temas halinde olan tüm şehirlerde malzemenin yapaylaştığını görürüz; sonuç ürünü olarak tüm kentler birbirine benzer. Tarihsel kimliğe sahip şehirlerden, mekânsal ve kültürel kimliğini kaybetmiş, yerellikten ve özgünlükten de geriye bir yüz kalmayan bu kentler belirginleşmeye başlar.

¹⁴ Nicolas JOURNET: **Evrenselden Özele Kültür**, Yümni Sezen (çev.), İz Yayıncılık, İstanbul 2009, s.15.

¹⁵ Nicolas JOURNET, **a.g.e.**, s.16.

Küreselleşme, evvela şehrsel olarak daima büyümei gerekli kılar. Küresel etkiye maruz kalan bölgelerde kentleşme hız kazanırken, buna karşılık kır yaşamı azalmaya başlar. Aliya İzzetbegoviç ‘Köy ve Şehir’ başlığı altında büyüyen şehre dair (buna kentleşme demek mümkündür) mülahazalarında şöyle der: “Şehir ne kadar büyürse, üzerindeki gök de o kadar ufalır. Tabiat, çiçek ve aydınlık da o kadar az; duman, beton, teknik ise o kadar çok olur. Biz de o kadar az şahsiyet, o kadar çok kitle oluruz. Şehir ne kadar büyürse cinayetler de o nispette artar. Dindarlık şehrin büyüklüğüne ters, cinayetler ise doğru nispette bulunur.”¹⁶ Küreselleşmeyle beraber şehir, içtimai, iktisadi, siyasi ve fiziksel olarak dönüşüm ve başkalaşıma maruz kalır.

Küreselleşmenin beraberinde getirdiği kentleşme, toprak mülkiyetini ortadan kaldırmaktadır. Kentleşmenin yoğun olduğu, özellikle küresel finans merkezi konumu taşıyan kentlerde toprak mülkiyeti yok olmakta, buna mukabil kat mülkiyeti ön plana çıkmaktadır. Bu durumda şehir insanı giderek evsiz kalmaktadır. Kentleşme sürecinin hemen bütün uygulamaları arsa hakkını yok edip kat mülkiyeti hakkına çevirmeye dayanıyor. Kentleşmenin bariz bir sonucu olan bütün şehir boşluklarının yapı ile doldurulması yani topraksızlaştırılması nihayetinde toprak hakkından kat hakkına geçiş, yarım asır sonra evsizlik anlamına gelmektedir.¹⁷ Küresel kent, bu sebeple üzerinde herhangi bir yapı inşa edilmemiş kent boşluğu kabul etmez, edemez. Bütün kent alanı son derece kıymetlenir. Katma değeri katlayarak devam ederken, buna binaen kentte orantısız bir inşaat süreci baş gösterir. “Kent toprağı sürekli mekân savaşının muharebe alanı haline gelmiştir.”¹⁸

Bu sonuçlar küreselleşmenin tabii sonucu olarak tezahür ederken, bununla beraber merkezi ve yerel yönetimler de küresel kentin “öngörülerini” kapsamında iş yürütmektedir. Bu yönetimler küreselleşmeyle birlikte şehir planı üzerinden vazettiğimiz insanî yaşam koşullarını asgari seviyede de olsa sunabilecek bir planlamanın farkındalığı içinde olmadılar. Maalesef merkezi ve yerel yönetim birimlerinde şehir olgusu üzerinde yürütülen çalışmalar bu anlamda bilgiye dayalı olmadığı, daha çok güç gösterimi ve maddi kazanım üzerinden olduğunu söylemek mümkündür. Modernleşmeyle beraber Türkiye’de özellikle 1950’den sonra merkezi yönetim tarafından batıdan ilhamla oluşturulan planlamalarla şehirlere “rasyonel” dokunuşlar yapıldı ve yapılmaktadır. Şehre yapılan rasyonel dokunuşların, yani mega yapılaşmanın, mutlak bir hizmet ve küresel dünyada var olma koşulu olduğu

¹⁶ Aliya İZZETBEGOVIÇ: **Doğu Batı Arasında İslâm**, Nehir Yayınları, İstanbul 2010, s.103

¹⁷ Lütfi BERGEN, **a.g.e.**, s. 107.

¹⁸ Vehbi BAYHAN: “*Küresel Kent, Küresel Özne ve Küresel İsyân*”, **Doğu Batı Dergisi**, Doğu Batı Yayınları, Sayı 68, 2014, s. 219.

düşüncesiyle hareket edilmektedir. Doğru ve nitelikli yaşamının ön koşulu olarak mekânın insan ölçeğinde olması, yanı sıra insan ilişkilerinin insanî olanla sağlanabileceği düşüncesinin tamamen rafa kaldırıldığı; güzellik duygusundan olabildiğince uzak, sosyal hayatın güzelliklerini bertaraf eden, kent bireyini yalnızlaştıran, yoksulun yoksulluk derecesini her an arttıran, evsiz olanlara ev sahibi olma imkânlarını ve yollarını ortadan kaldıran, orta gelir gruplarının belirli getto diye tabir edilebilecek sitelerde kümelenmesini sağlayan, mahalle olgusunu; içindeki cemaati ve hikmeti bertaraf eden, en nihayetinde hiyerarşik bir kent düzenini ön gören planlama pratiği sürdürülmektedir.

Cihan Aktaş “nedir mahalle” sorusuna şöyle bir cevapla devam eder: “aklıma selam, kaynaşma, güvenlik ve barış geliyor. Bilmekle kalmıyor, tanıyor ve tanışıyorsunuz.” Devamında ise, “Mahalle, bir bakıma geniş bir ailedir” der.¹⁹ Mahalle haddizatında mahremiyet demektir. Küresel kentte mahremiyet gittikçe aşındırılmaktadır. Diğer bir deyişle küreselleşme maneviyatın, mahremiyetin ölümü demektir. Maneviyat cemaatle kaimdir. Cemaat ve mahalle mahremiyetin en belirgin veçhesidir. Küresel kentte cemaat yok oldu, beraberinde mahalle de bertaraf oldu. “Konut siloları”nda cemaat vasfı katiyen taşımayan - çoğunlukla bir birini tanımayan ve oturduğu apartmanlarını mukimi de olmayan- bireylerin yaşadığı kentlerde ise Sivil Toplum Kuruluşları (STK) ön plana çıkar. Ancak STK’lar hiçbir zaman cemaat yerine geçemez, şehir için yukarıda vurgu yaptığımız ‘ortak katılım’ vasfını icra edemez. Mahalle cemaati, toplumun ortak ruhunu teşkil ederken STK’lar genel olarak toplumdaki soyutlanmış bir zümreye karşılık gelmektedir. STK bu anlamda toplumun her yanına nüfuz etmiş bir teşkilat değildir. Ancak buna mukabil mahalle cemaati, mahallelinin bütün meseleleriyle iştigal olan; sıkıntılarına, güzelliklerine, mutluluk ve hüznlerine ortak olan, mahallede adaleti tesis eden birincil organ olarak var olur.

İngilizler, Fransızlar ve diğer sömürü ve işgal devletleri girdikleri İslâm ülkelerinde ilk olarak iki sosyal teşkilatlanmayı lağvettiler; ilki tekkeler, ikincisi ise mahalle teşkilatıydı. Zira bu iki teşkilat sömürüye karşı halkın iradesiyle oluşuyordu. Sömürgeleşme başlayana kadar da mahalle teşkilatı varlığını sürdürüyordu.²⁰ Bu sosyal gücün arka planında sosyal ilişkilerde devamlılık yatmaktadır. Bir yerin mukimi olmak oraya tarihsel derinlik ve kimlik katar. Birlikte uzun soluklu bir yaşamla ancak söz konusu teşkilatlanmalar meydana gelir. Buna mukabil değişen bir demografik yapı içinde yaşayanların, kalıcı ve deruni ilişkiler geliştirmesi, bunun ötesine geçip teşkilatlar ortaya koyması elbette beklenemez.

¹⁹ Cihan AKTAŞ: **Şehir Tutulması**, İz Yayıncılık, İstanbul 2015, ss. 36-37.

²⁰ Turgut CANSEVER: **İstanbulu Anlamak**, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s.128.

Küresel kent yönüyle finans merkezi olan kentlerde demografik yapı değişkendir. Kentte yaşam süren nüfusunun büyük oranı ülke içinden ve dışından müteşekkildir. Kentin mukimi olan nüfus oranı gittikçe azalmaya devam eder. Bununla beraber kent olgusu, dışarıdan insan gücüne ve buna istinaden insan göçüne her daim ihtiyaç duyar. Küresel ölçekte karşımıza nüfusu milyonlarla ifade edilen kentler çıkmaktadır. Bu kentler küresel dünyanın odak noktası, onu finansal olarak besleyen birer potansiyel güce dönüşmektedir. Küresel dünyada var olmaya çalışan ülkeler arasında bağ niteliği taşır bu kentler. Finansal ve sosyal dinamizmin merkezi mesabesinde yer alırlar. Stabil bir kültür ve kimlik aranmaz finans merkezlerinde, daimi değişim gösteren bir kültürel yenilik noktası mahiyeti taşırlar.²¹ Küresel dünyada gerek ekonomik, gerek siyasi, gerekse kültürel anlamda söz sahibi olmak isteyen ülkelerin bu meyanda gelişim gösteren kentleri vardır. Birçok sosyal ve kültürel çözülmeye sebebiyet verdiği gerçeğine rağmen bu kentler, küresel dünyayla temas kurmak için ve dünyada söz sahibi olmak için talep bulan kentlerdir. Türkiye/İstanbul örneğini burada vermek yerinde olabilir. İstanbul son çeyrek asra kadar da tarihi bir şehir kategorisinde yer alabilmekteydi. Geçmişte farklı kültür ve devletlere ev sahipliği yapan, tarihi bir şehir hüviyeti taşıyarak günümüze kadar gelen İstanbul, son tahlilde tarihi ve şehir seyrinden çıkmıştır. Buna mukabil şehrin geriye kalan tarihi noktalarını da baskı altına alan küreselleşme neticesinde finans merkezi hüviyeti üstlenmiştir. Son 30 yıllık yapılaşmasının odağında da bu olgu vardır. Ülke ekonomisine katkısı ve küresel dünyayla kurduğu bağ sebebiyle İstanbul, şehir vasfını kaybetme pahasına, küresel dünyada var olmak için merkez alınan bir kenttir Türkiye için. Orantısız/ölçeksiz bir büyüme ve domine olma hali yaşamaktadır İstanbul. Tarihi mekânlarına hürmet etmekten kaçınan, yapı şirketlerinin birer gösteri alanı olarak telakki ettiği İstanbul'da fütursuz bir yapılaşma furyası baş gösterdi, öyle ki yüksek ve gösterişli yapı fetişliği denilebilir buna.

İstanbul için vurguladığımız bu gerçeklik eş zamanlı olarak diğer şehirleri de etkisi altına almaktadır. Küresel dünya merkez kıldığı kentler ve kentleştirdiği şehirler üzerinden, diğer bütün şehirleri etkileme kudreti elde etmektedir. Nitekim 'şehir' ve 'şehirli' dediğimiz olgular her geçen gün etkinliğini kaybederken, yerini kentleşmeye ve kentlileşmeye bırakmaktadır.

²¹ Vehbi BAYHAN, **a.g.m.**, s. 214.

SONUÇ

Teknolojiyle birlikte iletişim ağının güçlenmesi, küresel dünyayı gittikçe küçültmektedir. Her bilgi ve gelişme eş zamanlı olarak dünyayı dolaşmaktadır. Bu dolaşım ağının tüm güzergâhları birbirine benzemeye başlamaktadır. Pekâlâ, bu güzergâhlar üzerinde bulunan şehirlerimiz de küresel dolaşımdan etkilenmektedir. Batı kültür ve inancından neşet etmesi hasebiyle şehirlerimiz kentleşirken, şehrin mekânları batı kültür dünyasına hizmet vermeye başlamaktadır.

Mekânı ve kültürel çevreyi oluşturmanın arka planında her zaman güçlü bir ideoloji ve dünya görüşü yatmaktadır; mekân tasavvurunda doğu-batı ayrışması bu minvalde görünür olmaktadır. Bu yönüyle küreselleşme, bizlere yeni bir ideoloji ve dünya görüşü sunmakla birlikte, inanç ve ihtiyaç bağlamından koparılmış bir mekânı, yerellikten soyutlanmış yeni bir kültürü görünür kılmaktadır. Dolayısıyla yerelliğin izlerini taşıyan şehir kimliğini bertaraf eden bir süreç olarak hala devam etmektedir.

Küreselleşmeyi salt Şehirle veya salt Kentle ele almak yerine bu üç kavramı birlikte zikretmeye ve üçü arasında bir denklem kurmaya çalıştık. Yaşadığımız zaman içinde şehir ve mahallenin her geçen gün işlevini kaybetmesiyle beraber, insan ilişkilerindeki çözülme, sınıfsal tabakalaşma, hak ihlalleri ve adalet mefhumunun etkinliğini kaybetmesi, ekonomide eşitsiz dağılım gibi sorunların -doğrudan veya dolaylı- kentleşmenin birer sonucu olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bizdeki mevcut güzelliklerin tümü şehir zemininde hayat bulur iken bu güzellikleri birer birer kaybetmemizin arka planında ise kentleşme mevcuttur. Kentleşmede katalizör faktör olarak ise küreselleşmeyi görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

AÇIKGÖZ, Özkan: “Küreselleşme, Şehir ve Küreselleşmenin Bir Boyutu Olarak Habitat Toplantıları”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2006.

AKTAŞ, Cihan: **Şehir Tutulması**, İz Yayıncılık, İstanbul 2015.

ALVER, Köksal: **Mahalle -Mahallenin Toplumsal ve Mekânsal Portresi-**, Hece Yayınları, Ankara 2013.

ASLANOĞLU, Rana A.: **Kent, Kimlik ve Küreselleşme**, Ezgi Kitabevi, Bursa 2000.

BAYHAN, Vehbi: “*Küresel Kent, Küresel Özne ve Küresel İsyân*”, **Doğu Batı Dergisi**, Doğu Batı Yayınları, Sayı 68, 2014.

BERGEN, Lütfi: **Kenti Durduran Şehir**, MG V Yayınları, Ankara 2016.

CANSEVER, Turgut: **İslâm’da Şehir ve Mimari**, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

CANSEVER, Turgut: **İstanbul’u Anlamak**, Timaş Yayınları İstanbul 2013.

CANSEVER, Turgut: **Kubbeyi Yere Koymamak**, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

GENİM, Sinan: “*Osmanlı Devletinde Kent Kavramı*”, **Doğu Batı Dergisi**, Doğu Batı Yayınları, Sayı 68, 2014.

HARWEY, David: **Umut Mekânları**, Metis Yayınları, İstanbul 2006.

İZZETBEGOVİÇ, Aliya: **Doğu Batı Arasında İslâm**, Nehir Yayınları, İstanbul 2010.

JOURNET, Nicolas: **Evenselden Özele Kültür**, Yümni Sezen (çev.), İz Yayıncılık, İstanbul 2009.